NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

DIRK GERARTSNING "LEKSIK SEMANTIKA NAZARIYALARI" ASARIDA MA'NONING TA'RIFI VA TASNIFI

Mamatova Dilrabo Maxmudjanovna
dotsent v.b. Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Dirk Gerartsning "Leksik semantika nazariyalari" asarida leksik ma'noning ta'riflanishi va tasniflanishi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda leksik semantikaning rivojlanishi, ma'noni tushuntirishga qaratilgan strukturaviy, komponential va kognitiv yondashuvlar hamda ularning o'zaro farqli jihatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, leksik ma'noning til tizimidagi semantik munosabatlar, insonning kognitiv tajribasi, kategoriyalash jarayoni va kontekst bilan bog'liqligi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *leksik semantika, leksik ma'no, semantik nazariya, strukturaviy semantika, komponential tahlil, kognitiv semantika, kategoriyalash.*

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЗНАЧЕНИЯ В РАБОТЕ ДИРКА ГЕРАРТСА «ТЕОРИИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ»

Аннотация: *В статье анализируются вопросы определения и классификации лексического значения в работе Дирка Герартса «Теории лексической семантики». Рассматриваются развитие лексической семантики, структурный, компонентный и когнитивный подходы к объяснению значения, а также различия между ними. Освещается также связь лексического значения с семантическими отношениями в системе языка, когнитивным опытом человека, процессом категоризации и контекстом.*

Ключевые слова: *лексическая семантика, лексическое значение, семантическая теория, структурная семантика, компонентный анализ, когнитивная семантика, категоризация.*

THE DEFINITION AND CLASSIFICATION OF MEANING IN DIRK GEERAERTS'S "THEORIES OF LEXICAL SEMANTICS"

Abstract: *The article analyses the issues of defining and classifying lexical meaning in Dirk Geeraerts's "Theories of lexical semantics". It examines the development of lexical semantics, the structural, componential and cognitive approaches to the explanation of meaning, as well as the differences between them. It also discusses the relationship of lexical meaning to semantic relations within the language system, to human cognitive experience, to the process of categorisation and to context.*

Keywords: *lexical semantics, lexical meaning, semantic theory, structural semantics, componential analysis, cognitive semantics, categorisation.*

Kirish

Tilshunoslikda ma'no masalasi eng murakkab va muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Insonning borliqni anglash, uni nomlash va nutq orqali ifodalash jarayonida ma'no asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, so'z va boshqa leksik birliklarning qanday ma'no anglatishi, ma'noning qanday shakllanishi va turli leksik birliklar o'rtasida qanday munosabatlar mavjudligi leksik semantikaning asosiy masalalarini tashkil etadi. Shu sababli leksik ma'noni aniqlash va uni turli mezonlar asosida tasniflash masalasi uzoq yillardan buyon tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri bo'lib kelmoqda.

Zamonaviy leksik semantika taraqqiyotida belgiyalik tilshunos Dirk Gerartsning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Uning "Leksik semantika nazariyalari" asari leksik ma'no haqidagi turli nazariyalarni izchil ko'rib chiqish, ularning shakllanishi va rivojlanishini ko'rsatish hamda ma'noni tushuntirishga bo'lgan turli yondashuvlarni qiyoslashga qaratilgan muhim tadqiqotlardan biridir. Asarda leksik semantikaning rivojlanish bosqichlari, turli nazariy maktablarning ma'no haqidagi qarashlari, kognitiv semantikaning shakllanishi hamda prototip va polisemiya kabi hodisalarning nazariy talqiniga alohida e'tibor qaratiladi. Mazkur maqolaning maqsadi Dirk Gerartsning "Leksik semantika nazariyalari" asarida leksik ma'noning ta'riflanishi va tasniflanishini tahlil qilish, muallifning asosiy nazariy qarashlarini ochib berish hamda ushbu qarashlarning zamonaviy leksik semantika uchun ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Dirk Gerarts konsepsiyasida leksik ma'noning ta'rifi

Leksik ma’noni aniqlash masalasi Dirk Gerartsning “Leksik semantika nazariyalari” asarida markaziy masalalardan biri hisoblanadi. Leksik birlik ma’nosini faqat uning lug‘aviy ta’rifi bilan izohlash ko‘pincha yetarli bo‘lmaydi, chunki so‘zlarning real qo‘llanishi ularning ma’nosi ancha murakkab tuzilishga ega ekanini ko‘rsatadi. Masalan, bir so‘z turli kontekstlarda turlicha ma’no qirralarini yuzaga chiqarishi, boshqa so‘zlar bilan turli munosabatlarga kirishishi va muayyan kategoriyada turlicha darajada markaziy o‘rin egallashi mumkin. Shuning uchun leksik ma’no statik va o‘zgarmas birlikdan ko‘ra, turli omillar ta’sirida namoyon bo‘ladigan murakkab semantik hodisa sifatida qaralishi mumkin.

Gerartsning yondashuvini tavsiflashda uning ma’noni til tizimidan butunlay ajratib qo‘ymasligi bilan birga, uni faqat tizim ichidagi munosabatlarga ham cheklamasligi muhimdir. Leksik ma’no til birliklari o‘rtasidagi munosabatlar bilan bir qatorda, insonning bilimlari, tajribasi va dunyoni kategoriyalash usuli bilan ham bog‘liq. Bu jihat kognitiv semantika uchun ayniqsa muhimdir. Inson ma’lum bir so‘zni ishlatganda, faqat lug‘atda qayd etilgan belgilarni emas, balki ushbu so‘z bilan bog‘liq bo‘lgan kengroq bilim va tasavvurlarni ham faollashtiradi. Shu sababli leksik ma’noni sof lingvistik ma’lumot bilan cheklash har doim ham yetarli natija bermaydi.

Bunday qarash ma’no va ensiklopedik bilim o‘rtasidagi munosabat masalasini ham yuzaga chiqaradi. An’anaviy semantik yondashuvlarda tilga oid bilim bilan dunyo haqidagi umumiy bilimni ajratish imkoniyati mavjud deb qaralishi mumkin. Kognitiv yondashuvlarda esa bu ikki soha o‘rtasidagi chegara ancha murakkab ko‘rinadi. So‘z ma’nosini tushunish ko‘pincha ushbu so‘z anglatadigan obyekt, hodisa yoki jarayon haqidagi umumiy bilimni ham talab qiladi. Shu sababli leksik ma’no insonning umumiy konseptual tizimidan butunlay ajratilgan mustaqil birlik sifatida qaralmasligi kerak.

Gerartsning ma’no haqidagi qarashlarida kategoriyalash masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Inson borliqdagi obyekt va hodisalarni ma’lum kategoriyalarga ajratadi va til ushbu kategoriyalash jarayonini ifodalash vositalaridan biri hisoblanadi. Biroq real hayotdagi kategoriyalar har doim ham qat’iy chegaralarga ega emas. Kategoriyaning ayrim a’zolari uning eng tipik vakili sifatida qabul qilinsa, boshqa a’zolar kategoriyaga nisbatan kamroq tipik bo‘lishi mumkin. Masalan, qushlar kategoriyasida ayrim qushlar inson ongida “qush” tushunchasining odatiy namunasi sifatida tezroq namoyon bo‘lishi mumkin, boshqalari esa mazkur kategoriyaga mansub bo‘lsa-da, kamroq tipik hisoblanadi. Bu holat leksik ma’noni qat’iy zaruriy va yetarli belgilar asosida tasniflashning har doim ham samarali emasligini ko‘rsatadi.

Gerartsning qarashlari ayniqsa polisemiya hodisasini tushuntirishda mazkur masalalar bilan chambarchas bog‘lanadi. Bir leksik birlikning bir nechta ma’noga ega bo‘lishi doimo bir-biridan butunlay ajralgan ma’nolar mavjudligini anglatmaydi. Aksincha, turli ma’no variantlari o‘rtasida ma’lum darajadagi semantik bog‘liqlik mavjud bo‘lishi mumkin. Bir ma’no markaziyroq, boshqalari esa undan kelib chiqqan yoki u bilan bog‘langan periferik ma’no sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Bunday qarash polisemiya va monosemiya o‘rtasidagi chegarani yanada murakkablashtiradi, biroq ayni vaqtda real tildagi ma’no o‘zgarishlari va semantik kengayishlarni yaxshiroq tushuntirish imkonini beradi.

Leksik ma’noning tasnifi

An’anaviy semantik qarashlarda ma’noni tashkil etuvchi belgilarni aniqlash va ular asosida leksik birliklarni muayyan guruhlarga ajratish muhim hisoblangan. Bunday yondashuvda kategoriyaga mansub bo‘lgan birliklar umumiy va zaruriy xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Masalan, ma’lum bir semantik kategoriyaga kiruvchi birliklarning barchasi uni boshqa kategoriyalardan ajratib turadigan umumiy belgilarga ega bo‘lishi kutiladi. Bu usul ma’noni tizimli ravishda tavsiflash uchun qulay bo‘lsa-da, tabiiy tildagi ko‘plab kategoriyalar bunday qat’iy chegaralarga ega emasligini ko‘rsatadigan holatlar mavjud. Ayrim birliklar ma’lum kategoriyaga juda yaqin bo‘lsa, boshqalari unga nisbatan faqat ayrim umumiy belgilar asosida mansub bo‘lishi mumkin.

Gerartsning kognitiv yo‘nalishga yaqin qarashlarida ma’no va kategoriyalarni markaz va periferiyaga ega tuzilma sifatida ko‘rish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda kategoriyaning barcha a’zolari teng maqomga ega emas. Kategoriyaning ayrim vakillari uning eng tipik namunalari sifatida qabul qilinadi, boshqalari esa periferik mavqega ega bo‘ladi. Natijada kategoriyaga mansublik faqat “mansub” yoki “mansub emas” shaklidagi qat’iy qarama-qarshilik orqali emas, balki tipiklik darajasi orqali ham tushuntiriladi. Bu holat leksik ma’noni tasniflashda an’anaviy yondashuvlardan sezilarli farqni yuzaga keltiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Dirk Gerartsning “Leksik semantika nazariyalari” asari leksik ma’noning tabiati, tuzilishi va tasnifi bilan bog‘liq nazariy masalalarni keng yoritadigan muhim tadqiqotlardan biridir. Asarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, leksik ma’noni yagona va qat’iy ta’rif bilan chegaralash qiyin. Ma’no til tizimidagi semantik munosabatlar, insonning kognitiv tajribasi, kategoriyalash jarayoni va real nutqdagi qo‘llanish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman, Dirk Gerartsning “Leksik semantika nazariyalari” asari leksik ma’noni tushunishda muhim nazariy manba bo‘lib, uning ahamiyati bugungi kunda ham saqlanib qolmoqda. Asar leksik ma’noni faqat lug‘aviy ta’riflar orqali emas, balki semantik munosabatlar, kognitiv tajriba, prototipiklik, polisemiya va kontekst bilan bog‘liq holda o‘rganish

zarurligini koʻrsatadi. Shu sababli Gerartsning qarashlari zamonaviy leksik semantika, kognitiv tilshunoslik, leksikografiya, tarjimashunoslik va korpus tadqiqotlari uchun samarali nazariy asos boʻlib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Geeraerts, D. (2010). Theories of lexical semantics. Oxford University Press.
2. Geeraerts, D. (1997). Diachronic prototype semantics: A contribution to historical lexicology. Clarendon Press.
3. Geeraerts, D. (2006). Words and other wonders: Papers on lexical and semantic topics. Mouton de Gruyter.
4. Cruse, D. A. (1986). Lexical semantics. Cambridge University Press.
5. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In The Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the morning calm (pp. 111–137). Hanshin Publishing Company.
6. Lakoff, G. (1987). Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. University of Chicago Press.
7. Lyons, J. (1977). Semantics (Vols. 1–2). Cambridge University Press.
8. Taylor, J. R. (2003). Linguistic categorization (3rd ed.). Oxford University Press.